

Inkomen en de voor- en nadelen van werk

G. Antonides en W.F. van Raaij*

Het is de vraag of de afstand tussen lonen en uitkeringen groot genoeg is om werklozen te prikkelen betaald werk te accepteren. Uit onderzoek naar de materiële en immateriële voor- en nadelen van werk en hun effect op inkomensoordelen blijkt dat het arbeidsloon zonder meer als een voordeel van werk boven een uitkering kan worden aangemerkt. De verwervingskosten nemen echter ongeveer 6% van dit voordeel weg. Met name werkloze alleenverdieners met kinderen kunnen zelfs in inkomen achteruitgaan na het accepteren van een baan. De psychologische voor- en nadelen hebben een beperkte invloed op de keuze wel of niet te gaan werken.

De uitkeringsgerechtigden behoren tot de laagste inkomensgroepen in Nederland. Echter, ook personen met een laag inkomen verkregen uit loondienst en kleine zelfstandigen maken deel uit van de laagste inkomensgroepen. De koppeling van lonen en uitkeringen en de vraag naar de wenselijke beloning van arbeid is opnieuw aan de orde. De vraag dient zich aan, of personen met een werkkring en een inkomen dat ongeveer even hoog is als een werkloosheids- of bijstandsuitkering, in het algemeen 'beter af' zijn dan uitkeringsgerechtigden. Het hebben van een werkkring kan voordelen, maar ook nadelen met zich meebrengen voor de werkende.

Deze voor- en nadelen van werk zijn nader beschouwd in een onderzoek onder alleenverdieners en alleenstaanden uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid waarvan hier verslag wordt gedaan¹. Uit het feit dat mensen werken mag worden afgeleid dat de voordelen van werk per saldo groter zijn dan de nadelen. Dit sluit evenwel niet uit dat in sommige gevallen een andere conclusie kan gelden. Behalve materiële zullen ook immateriële voor- en nadelen hier een rol in spelen. Ten slotte zullen de effecten van voor- en nadelen op het oordeel over het te verdienen inkomen bij het accepteren van werk worden beschouwd.

Eerst beschrijven we de steekproef voor het onderzoek. Vervolgens geven wij de resultaten van de voor- en nadelen van werk² en de inkomensoordelen van werkzamen en werklozen. Ten slotte worden enkele conclusies getrokken.

De steekproef

Uit een groot NIPO-bestand is een steekproef van 250 werkloze alleenverdieners en alleenstaanden getrokken met een inkomen beneden modaal en een leeftijd tot 55 jaar. Tijdens de trekking van deze steekproef begin 1989 bleek dat veel van deze werklozen of hun partners werk hadden gevonden sinds

de opname in het NIPO-bestand (drie tot twaalf maanden voorafgaande aan het onderzoek). Tijdens het onderzoek bleek alsnog een groot aantal kostwinners buiten de doelgroep te vallen. Hieruit blijkt, dat enerzijds grote schommelingen in de werkzaamheid van kostwinners plaatsvinden, en anderzijds, dat een eerste opgave van werkloosheid bij nader onderzoek niet blijkt te kloppen. Men zou zich kunnen afvragen of werkloosheidscijfers, gebaseerd op dergelijke summere informatie, wel betrouwbaar zijn.

Na trekking van de werklozen-steekproef werd een steekproef getrokken van 250 werkzame alleenverdieners en alleenstaanden die qua inkomen, leeftijd en samenstelling van het huishouden zoveel mogelijk overeenkwamen met de werklozen. Ook bij de werkzame kostwinners bleken grote inkomenschommelingen plaats te vinden in de laagste inkomenscategorieën.

In persoonlijke interviews is een groot aantal vragen gesteld over de materiële en immateriële voor- en nadelen van werk en inkomensoordelen van werklozen en werkzamen.

Materiële voor- en nadelen van werk

De materiële consequenties van het verrichten van arbeid betreffen meestal een financiële beloning als compensatie voor geleverde diensten. De beloning wordt beschouwd als de belangrijkste prikkel tot

* De auteurs zijn verbonden aan de Economische Faculteit, vakgroep Economische Sociologie en Psychologie, van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

1. G. Antonides en W.F. van Raaij, *Inkomen en de voor- en nadelen van werk*, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Den Haag, 1990.

2. Zie P. Warr, Job loss, unemployment and psychological well-being, in: V.L. Allen en E. van der Vliert, *Role transitions*, Plenum, New York, 1984; M. Jahoda, Work, employment and unemployment, *American Psychologist*, jg. 36, 1979, blz. 184-191.

	Werkzaam	Werkloos
'Kaal' inkomen (in guldens)	1.897	1.239
Onregelmatig werk+overwerk+ andere arbeid+bijverdiensten	+6,8%	+6,4%
Vergoedingen+kortingen - kosten	-2,9%	
Kosten cursussen	-3,5%	-4,3%

Tabel 1. Financiële voor- en nadelen van werk

het vrijwillige arbeidsaanbod. Het effect van een financiële beloning hoeft echter niet altijd een vergroting van het arbeidsaanbod te zijn. Het inkomenseffect leidt tot meer vrije tijd omdat hetzelfde inkomen met minder werkuren kan worden verdiend. Het substitutie-effect leidt tot minder vrije tijd, omdat vrije tijd duurder wordt. Het netto resultaat van deze effecten hangt af van socio-demografische en sociaal-psychologische factoren.

Additionele inkomsten worden vaak verkregen in natura, in de vorm van voorzieningen, diensten en goederen die aan de werkenden worden verstrekt, en kortingen en subsidies waarvan werklozen vaak kunnen profiteren.

In het onderzoek is informatie beschikbaar over het 'kale' inkomen, dat wil zeggen het netto inkomen uit loon of bedrijf, uitkering of beurs, en een aantal extra inkomensposten. Tevens is gevraagd naar een aantal vergoedingen en kortingen verstrekt door de werkgever en naar verwervingskosten en kosten van cursussen. In tabel 1 zijn de inkomensposten samengevat.

De inkomsten uit onregelmatig werk, overwerk, andere arbeid en bijverdiensten bedragen gemiddeld meer dan 6% van het kale inkomen, terwijl deze voor de werkloze kostwinners uitsluitend uit bijverdiensten bestaan.

In het onderzoek is van een groot aantal uitgavenposten (verwervingskosten) en enkele inkomsten in natura de financiële waarde geschat. Dit betrof onder andere reiskosten, kosten voor kleding, schoeisel en maaltijden tijdens het werk, kosten van representatie en uitbesteding van huishoudelijk werk (alle kosten minus eventuele vergoedingen), en kortingen op artikelen van de werkgever. Het (negatieve)

Tabel 2. Immateriële voor- en nadelen van werk

	Werkzaam	Werkloos
Uren betaalde arbeid	41,92	
waarvan onregelmatig werk	3,94	
Uren huishoudelijk werk	46,10	45,58
Uren klusjes	6,30	6,94
Uren onbetaald werk	0,96	3,09
Fysieke ongemakken ^b	5,21	5,32 ^a
Geestelijke vermoeidheid ^b	6,51	6,28 ^a
Arbeidsvreugde ^b	8,55	8,24 ^a
Plichtsbesef ^b	6,80	6,49 ^a
Identiteit ^b	7,50	6,40
Frequentie contacten met collega's ^b	8,91	7,84
Tevredenheid contacten met collega's ^b	7,34	5,64

a. Oordeel over de vorige baan.

b. Elf-puntsschaal (1 is het minst, 11 het meest van toepassing).

ve) saldo van baten en kosten van al deze posten bedraagt 2,9% voor werkzame kostwinners.

Van het 'kale' inkomen van een werkzame kostwinner gaat in totaal 6,4% op aan verwervingskosten en cursussen. Het inkomen kan worden verhoogd door onregelmatig werk, overwerk, andere arbeid en bijverdiensten.

Immateriële voor- en nadelen van werk

De immateriële functies van werk betreffen onder andere het activiteitsniveau, sociale contacten, de persoonlijke identiteit, ongemakken van werk en de arbeidsmoraal. Deze zijn in tabel 2 samengevat.

Het is moeilijk een uitspraak te doen over het activiteitsniveau. Werklozen hebben meer tijd en gelegenheid tot huishoudelijke productie. Zowel een te laag als een te hoog activiteitsniveau kunnen bedreigend zijn voor de lichamelijke en geestelijke gezondheid.

De uren huishoudelijk werk en klusjes (uren van kostwinner en partner te zamen) in de beide groepen huishoudens zijn ongeveer gelijk, zodat deze op zich geen extra nadeel van betaalde arbeid vormen. Het totale aantal uren arbeid, huishoudelijk werk en klusjes van een werkzame kostwinner is echter hoger dan dat van een werkloze kostwinner (59 respectievelijk 24 uur per week). De onbetaalde werkuren van een werkloze kostwinner zijn iets meer dan van een werkloze kostwinner. Echter, gezien de hoeveelheid vrije tijd zal onbetaalde arbeid eerder een voordeel in geval van werkloosheid betekenen.

Een aantal aspecten van werk kan als ongemak worden aangemerkt. Veel lager betaald werk is gevaarlijk, vuil, lawaaiig of geestelijk vermoeiend, ondanks maatregelen die zijn genomen om het werk in dit opzicht te verlichten. De fysieke en geestelijke ongemakken van werk worden echter door beide groepen gemiddeld neutraal beoordeeld. Hier lijkt nauwelijks sprake te zijn van een nadeel van betaald werk.

De arbeidsmoraal kan worden onderscheiden in arbeidsvreugde en plichtsbesef³. De arbeidsvreugde wordt relatief gunstig beoordeeld door beide groepen. De werkloze kostwinners kunnen dit echter niet realiseren en er lijkt dus sprake van een voordeel van betaald werk. Het plichtsbesef kan als een nadeel bij werkloosheid worden beschouwd (men wordt belemmerd in de uitoefening van wat men als een plicht beschouwt) dat na het accepteren van werk kan verdwijnen. Plichtsbesef is echter geen gevolg van de arbeidstoestand maar eerder een persoonlijkheidskenmerk van invloed op de beleving ervan⁴. Het plichtsbesef wordt door beide groepen neutraal beoordeeld en er lijkt hier geen sprake van een voor- of nadeel van werk.

De positie, status en identiteit van werkende personen wordt vaak afgeleid van beroep en functie. Een werkkring kan het individu doelen verschaffen die uitstijgen boven persoonlijke belangen. Door vereenzelviging met deze doelen kan een identiteit ontstaan die niet samenhangt met de financiële waarde-

3. Zie bij voorbeeld A. Szirmai, How do we really feel about income equalization?, *The Netherlands Journal of Sociology*, jg. 20, 1984, blz. 115-133.

4. Vgl. M. Weber, *The protestant ethic and the spirit of capitalism* (vertaald door T. Parsons), Scribner, New York, 1930 (oorspronkelijk gepubliceerd in 1904).

ring van dit beroep (bij voorbeeld verpleegkundigen). De persoonlijke identiteit wordt gemiddeld gunstiger beoordeeld door werkzame kostwinners. Hier lijkt sprake van een voordeel van werk. Het gemis van een dergelijke identiteit kan consequenties hebben voor het geestelijk welbevinden en de gezondheid van werklozen.

In de werksituatie komt men in contact met collega's, leveranciers, klanten, of doet men contacten op die niet noodzakelijkerwijze gekoppeld zijn aan de rol en functie. Uit deze contacten verkrijgt men ideeën en ervaringen die ook in andere situaties nuttig zijn. De werkloze kent deze variatie doorgaans niet. De contacten met collega's blijken minder frequent te worden bij werkloosheid, maar niet geheel te verdwijnen. Tevens zijn werkloze kostwinners relatief ontevreden over deze contacten. Collegiale contacten lijken derhalve een voordeel van een betaalde baan.

In het algemeen zijn de nadelen van werkloosheid hetzelfde als de voordelen van het hebben van werk. Het is een empirische kwestie, hoe deze voor- en nadelen tegen elkaar opwegen.

Inkomensoordelen

In het onderzoek zijn enkele oordelen met betrekking tot inkomens onderzocht die van belang worden geacht voor het gedrag op de arbeidsmarkt. Dit betreft het minimale inkomen waartegen men nog juist bereid is om een baan te accepteren (het reserveringsinkomen), het inkomen dat werkzamen als rechtvaardig beschouwen voor een werkloze, respectievelijk het inkomen dat werklozen als rechtvaardig beschouwen voor een werkzame, en de waardering van het huidige inkomen.

In tabel 3 zijn de verschillende inkomensoordelen samengevat, uitgedrukt in procenten van het feitelijke netto inkomen bij werkloosheid. Het inkomen bij werkloosheid is hier op 100% gesteld.

Het reserveringsinkomen van de werkzame kostwinners is gemiddeld ongeveer gelijk aan dat van werkloze kostwinners.

Voor de werkzame kostwinners ligt het reserveringsinkomen slechts 3% boven het inkomen dat men rechtvaardig acht voor een werkloze kostwinner. Voor de werkloze kostwinner is het verschil tussen het reserveringsinkomen en het feitelijke inkomen 16%. Dit zou er op kunnen wijzen dat de werkzame kostwinners gemiddeld een grotere bereidheid te kennen geven om betaald werk te accepteren dan de werkloze kostwinners. Voorzichtigheid is hier evenwel geboden, daar de inkomens van beide groepen niet gelijk zijn.

Het voor een werkloze rechtvaardig geachte inkomen ligt voor alle werkzamen gemiddeld 14% hoger dan het feitelijke inkomen van een werkloze en tevens hoger dan het wettelijke minimumloon. Het laatste is mogelijk het gevolg van ontbrekende inkomensbestanddelen in het wettelijke minimumloon (zoals bij voorbeeld huursubsidie).

Het verschil tussen het feitelijke inkomen van werkzamen en het inkomen dat men rechtvaardig acht voor werklozen is gemiddeld 44%. Het inkomen dat werklozen rechtvaardig achten voor werkzamen ligt 46% hoger dan hun feitelijke inkomen. Deze percentages zijn beduidend hoger dan in een onderzoek van Hermkens gehouden in november 1983 onder

	Werkzamen		Werklozen	
	(gld)	% ^a	(gld)	% ^a
Feitelijk inkomen^b uit arbeid	2.347	158		
Rechtvaardig inkomen^c bij arbeid			2.177	146
Reserveringsinkomen^c	1.744	117	1.725	116
Rechtvaardig inkomen^c bij werkloosheid	1.706	114		
Feitelijk inkomen^b van werklozen			1.490	100
Kaal inkomen van^b werklozen			1.228	82
Aantal waarnemingen	145		167	

a. Procenten van netto feitelijke inkomen bij werkloosheid.

b. Feitelijk inkomen.

c. Inkomensoordelen.

alle inkomensgroepen: 13,5⁵. Deze percentages zijn relevant voor de rechtvaardige inkomenscompensatie voor arbeid.

Hoewel een klein deel van de werknemers beneden het wettelijke minimumloon wordt uitbetaald, garandeert de wet een minimumloon dat niet lager is dan het netto minimuminkomen van een uitkeringsgerechtigde⁶. In 1989 bedroeg het wettelijke netto minimummaandloon voor alleenverdieners afgerond f 1.551 (tariefgroep III) en voor alleenstaanden van 27 jaar of ouder afgerond f 1.508 (tariefgroep II), de wettelijke netto minimumuitkering bedroeg f 1.534 (respectievelijk f 1.074). Met name het geringe verschil tussen minimumuitkering en het minimumloon voor alleenverdieners werpt de vraag op of dit verschil een voldoende compensatie is voor de verwervingskosten. Afgezien daarvan is de vraag of de wettelijke minimale netto beloning voor werk overeenkomt met het minimale netto loon waartegen men nog juist bereid is te gaan werken (het reserveringsloon). Het verschil tussen het reserveringsloon en de uitkering kan worden opgevat als een minimale compensatie voor het verrichten van werk. Ten slotte is de waardering van het inkomen gemeten voor de kostwinners met en zonder werk. Het percentage extra inkomen dat nodig is om een arbeidsinkomen van een werkzame even hoog te waarderen als een werkloosheidsinkomen is geschat op 8,6. Het gemiddelde reserveringsinkomen van werklozen ten opzichte van het feitelijke inkomen ligt hier ruimschoots boven. Uit gegevens van 1979 is geschat dat een huishouden waarin geen betaalde arbeid wordt verricht, 14,2% meer inkomen nodig heeft om hetzelfde welvaartsniveau te handhaven na het accepteren van een baan⁷. Het betreft hier een steekproef onder alle huishoudens in tegenstelling tot het huidige onderzoek.

Tabel 3. Feitelijke inkomens- en inkomensoordelen van werkzamen en werklozen

5. P.L.J. Hermkens, *Rechtvaardig geachte inkomens*, Paper Rijksuniversiteit Utrecht, 1984.

6. Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, *Inkomensbeleid 1988*, Den Haag, 1988.

7. G. Antonides, A. Kapteyn en T. Wansbeek, *Reliability and validity assessment of ten methods for the measurement of individual welfare functions of income*, Paper University of Southern California, Los Angeles, 1980.

	(Log-)reserveringsinkomen	(Log-)rechtvaardig inkomen voor werkloze
(Log-)inkomen	0,37	0,38
(Log-)gezinsgrootte	0,16	0,09
(Log-)werkuren/week		-0,28
(Log-)reistijd		-0,06
Algemene opleiding	-0,11	
Leeftijd 35-44 jr.	0,17	0,10
Leeftijd 45-55 jr.		0,10
Geestel.vermoeidheid	0,03	
Arbeidsvreugde	0,03	0,02
Plichtsbesef	-0,05	-0,03
Identiteit	-0,03	
Verklaarde variantie	0,04	0,35

Slechts significante coëfficiënten zijn vermeld.

Tabel 4. Verklaring van inkomensoordelen

De inkomensoordelen kunnen gedeeltelijk worden verklaard uit de factoren die eerder zijn beschouwd. Tevens zou het ene inkomensoordeel uit het andere kunnen worden verklaard. Om ook deze laatste mogelijkheid te onderzoeken zijn de veronderstelde relaties onderzocht door de schatting van simultane vergelijkingen. De relaties met de inkomensoordelen zijn vermeld in tabel 4 en 5. De verklaarde variantie van het (log-)reserveringsinkomen is gering en de psychologische voor- en nadelen van werk leveren slechts een beperkte bijdrage, in tegenstelling tot hun relatieve belang in de literatuur.

Werkzame kostwinners

Het reserveringsinkomen hangt positief samen met de hoogte van het inkomen en met de grootte van het huishouden. Een algemene opleiding heeft, vergeleken met een beroepsopleiding, een negatief effect. Het reserveringsinkomen is hoger in de leeftijdsgroep van 35-44 jaar. In de lagere inkomensgroepen is men op deze leeftijd het produktiefst waardoor men slechts tegen een wat hoger salaris wil werken.

De geestelijke vermoeidheid van het werk heeft een positief effect op het reserveringsinkomen. Dit is zoals verwacht omdat men voor dit ongemak een financiële compensatie verlangt. De fysieke ongemakken worden blijkbaar niet 'vertaald' in een hoger reserveringsinkomen. Het plichtsbesef en de identiteit die men aan het werk ontleent, hebben een negatief effect op het reserveringsinkomen. Het eerste

Tabel 5. Verklaring van inkomensoordelen van werkloze kostwinners

	(Log-)reserveringsinkomen	(Log-)rechtvaardig inkomen voor werkzame
(Log-)inkomen		1,00
Identiteit		0,25
Algemene opleiding	-0,09	
Leeftijd 45-55 jr.	0,22	
Werkloosheidsduur	0,14	
Verklaarde variantie	0,12	0,16

Slechts significante coëfficiënten zijn vermeld.

is intuïtief aannemelijk, het tweede wijst er op dat een positieve identiteit een lager inkomen compenseert. De effecten van arbeidsvreugde op de inkomensoordelen zijn minder goed verklaarbaar. Mogelijk ziet men bij een grotere arbeidsvreugde de zaken meer door een roze bril waardoor het oordeel hoger uitvalt.

Het inkomen dat men rechtvaardig acht bij werkloosheid, hangt positief samen met het huidige inkomen (men wil blijkbaar niet te veel achteruitgaan) en met de gezinsgrootte (het behoeftepincipe). Hoe meer uren men momenteel werkt en reist, hoe lager het inkomen dat men rechtvaardig acht bij werkloosheid. Dit is plausibel, daar een werkloze geen werk- en reistijden heeft. De beide leeftijdscoëfficiënten geven aan dat voor oudere werklozen een hoger inkomen als rechtvaardig wordt beoordeeld dan voor jongeren.

Hoe groter de arbeidsvreugde, hoe hoger het rechtvaardig geachte inkomen bij werkloosheid. Men heeft in dit geval meer te verliezen en vindt een compensatie hiervoor op zijn plaats. De negatieve coëfficiënt voor het plichtsbesef wijst op het calvinistische principe: "wie niet werkt, zal niet eten".

Werkloze kostwinners

Voor de werkloze kostwinners heeft een algemene schoolopleiding een negatief effect op het reserveringsinkomen. De hoogste leeftijdsgroep hanteert een hoger reserveringsinkomen. De werkloosheidsduur heeft een positief effect op het reserveringsinkomen. Dit laatste is niet conform de verwachtingen⁸.

Het rechtvaardige inkomen van werkloze kostwinners na het accepteren van een baan hangt positief samen met het huidige inkomen en met de eigen identiteit.

Conclusies

Hoewel het arbeidsloon zonder meer als een voordeel van werk boven een uitkering kan worden aangemerkt, blijken de verwervingskosten ongeveer 6% van dit voordeel weg te nemen. Met name werkloze alleenverdieners met kinderen kunnen zelfs in inkomen achteruitgaan na het accepteren van een baan. Het reserveringsinkomen van werkloze kostwinners ligt gemiddeld hoger dan nodig is als compensatie voor de verwervingskosten.

De immateriële voordelen van een baan zijn voornamelijk de arbeidsvreugde, de identiteit die men aan een baan ontleent en de contacten met collega's. De belangrijkste factoren die bijdragen tot een verklaring van inkomensoordelen zijn economisch of demografisch van aard. De psychologische voor- en nadelen leveren in dit onderzoek een beperkte bijdrage.

Gerrit Antonides
W. Fred van Raaij

8. De gegevens over werkloosheidsduur kunnen echter vertekend zijn, bij voorbeeld vanwege oververtgenwoordiging van langdurig werklozen in de steekproef.